

Шевчук В. М., к.ю.н., доцент кафедри криміналістики НУ «Юридична академія України ім. Я. Мудрого»

Актуальні проблеми побудови та застосування тактичних операцій у судовому провадженні

Досліджуються проблеми формування та практики реалізації тактичних операцій у судовому провадженні. Виокремлено тактичні завдання у судді та запропоновано відповідні тактичні операції. Встановлено функціональне призначення тактичних операцій у судовому розгляді матеріалів кримінальних проваджень, розкрито структуру та зміст цих тактичних засобів. Сформульовано пропозиції щодо окремих питань формування тактичних операцій у судовому провадженні. Здійснено обґрунтування методологічних основ побудови та застосування розглядуваних тактичних операцій. Висвітлено проблеми застосування типових тактичних операцій у судовому провадженні.

Ключові слова: тактична операція, типові тактичні операції, тактична операція у судовому провадженні, тактичні завдання у судовому провадженні, побудова та реалізація тактичних операцій у судовому провадженні.

Исследуются проблемы формирования и практики реализации тактических операций в судебном производстве. Выделены тактические задачи в суде и предложены соответствующие тактические операции. Установлено функциональное назначение тактических операций в судебном рассмотрении материалов уголовных производств, раскрывается структура и содержание этих тактических средств. Сформулированы предложения относительно отдельных вопросов формирования тактических операций в судебном производстве. Обосновываются методологические основы построения и применения рассматриваемых тактических операций. Рассматриваются проблемы применения типовых тактических операций в судебном производстве.

Ключевые слова: тактическая операция, типичные тактические операции, тактическая операция в судебном производстве, тактические задачи в судебном производстве, построение и реализация тактических операций в судебном производстве.

Problems of development and implementation of tactical operations in judicial proceedings are studied. Tactical tasks in court are classified and corresponding tactical operations are suggested. Functional purpose of tactical operations in the court examination of criminal procedure materials has been found out, and the content and structure of these tactical means have been revealed. Suggestions on certain issues related to formation of tactical operations in judicial proceedings have been made. Methodological fundamentals of formation and implementation of tactical operations in question has been grounded. Problems of implementation of typical tactical operations in judicial proceedings have been highlighted.

Key words: tactical operation, typical tactical operations, tactical operations in judicial proceedings, formation and implementation of tactical operations in judicial proceedings.

Постановка проблеми. Обґрунтування необхідності розроблення та застосування тактичних операцій під час судового розгляду матеріалів кримінальних проваджень в першу чергу пов'язано із запровадженням нового Кримінального процесуального кодексу України, в результаті чого суттєво змінилась не тільки специфіка застосування тактичних операцій, а й можливості їх поширення не тільки на досудове розслідування, а й судове провадження. Крім цього, слід враховувати, що у ч. 3 ст. 333 КПК України передбачено застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження. Зокрема, у разі, якщо під час судового розгляду виникне необхідність у встановленні обставин або перевірці обставин, які мають істотне значення для кримінального провадження, суд за клопотанням сторони кримінального провадження має право доручити органу

досудового розслідування провести певні слідчі (розшукові) дії.

Стан дослідження. Певний науковий інтерес являють собою пропозиції окремих науковців стосовно виокремлення та дослідження тактичних операцій та комбінацій у судовому провадженні. Так, на думку С. Б. Россинського тактична комбінація – це визначена сукупність тактичних прийомів, слідчих і *судових дій*, яка має за мету вирішення конкретного завдання попереднього розслідування або судового розгляду й обумовлена цією метою і слідчою ситуацією. Включення судових дій до числа елементів, які складають тактичну комбінацію, науковець мотивує такими причинами: а) процесуальне розмежування слідчих і судових дій, які викликають і криміналістичну їх диференціацію; б) розширення кола суб'єктів здійснення тактичної комбінації, до числа яких можна віднести суд і суддю; в) можливість її реалізації не лише на попередньому слідстві, а й у суді [8, с.19-20].

На наш погляд, розширюючи сферу застосування тактичних комбінацій і операцій, вводячи до числа суб'єктів їх здійснення суд, можемо вести мову про *тактичні комбінації й операції у судовому провадженні*. Яскравою ілюстрацією підтримки такої позиції є твердження С. Ю. Якушина, що стосовно стадії судового слідства прикладом практичної реалізації складної тактичної комбінації може служити обрання судом (і сторонами) оптимальних тактичних прийомів і лінії поведінки з учасниками слідства в умовах конфліктної ситуації, (наприклад, при відмові від дачі показань, при неправдивих свідченнях, самообмові тощо). Вирішенню подібних ситуацій може послужити застосування комплексу судових, організаційно-технічних, розшукових дій і заходів, що охоплює: а) початковий судовий допит осіб, які дають узгоджені і правдиві свідчення; б) виїзд складу суду на місце події; в) проведення судового огляду; г) пред'явлення для огляду речових доказів; д) проведення впізнання у суді; є) застосування (за необхідності) дисциплінуючих засобів до порушників порядку в залі судового засідання та ін. [10, с.50].

Далі науковець зауважує, що за загальним правилом для судового розгляду не є характерним який-небудь оперативний супровід кримінальної справи, що знаходиться у провадженні. Вжиття передбачених законодавством заходів державного захисту свідків найчастіше має місце при попередньому розслідуванні. Разом із тим у ситуації зміни свідчень очевидцями злочину в залі судового засідання при провадженні кримінальної справи суд і сторона обвинувачення можуть бути застосовувати тактичні засоби забезпечувального характеру в рамках своєрідної тактичної операції [10, с.137-138]. Тому пропозиція про розширення сфери застосування тактичних комбінацій та операцій в суді є одним із перспективних напрямків теорії тактичних операцій, що потребує додаткового поглибленого дослідження й осмислення.

Певною новелою та науковою зацікавленістю являють собою пропозиції окремих науковців стосовно виокремлення та дослідження тактичних завдань у судовому провадженні [1; 4; 6, с.4-5; 2, с.715-720; 7, с.22]. У цьому відношенні О. С. Князьков слушно зазначає, що у судовому розгляді, як і на стадії досудового розслідування, жорстка класифікація тактичних завдань можлива лише на основі системного взаємозв'язку певного виду тактичних завдань і судово-слідчої ситуації, що вимагає її оптимізації шляхом прийняття відповідних тактичних рішень і застосування операційних тактичних засобів певного виду [3, с.27-28].

Разом з тим, аналіз робіт, присвячених проблемам тактико-криміналістичного забезпечення судового розгляду, показує, що висвітлення питань тактичних завдань судового провадження обмежується лише їх назвами. Так, наприклад, А. Ю. Корчагін зазначає, що загальні тактичні завдання державного обвинувача полягають у ефективному дослідженні представлених доказів, в прагненні до створення умов для всебічного, об'єктивного та

повного дослідження доказів, у своєчасному виявленні і тактично грамотної нейтралізації спроб помилкового спростування, фальсифікації, підміни доказів, в заповненні в суді неповноти досудового розслідування, у протидії спробам підсудного ухилитися від кримінальної відповідальності [6, с. 133]. Очевидно, що такий підхід до формулювання тактичних завдань об'єктивно вимагає подальшого розкриття їх змісту та деталізації.

Метою публікації є дослідження проблем формування та практики реалізації тактичних операцій у судовому провадженні, виокремлення тактичних завдань у судді, розробка відповідних тактичних операцій, їх структури та змісту.

Виклад основних положень. На наш погляд, тактичні завдання у судовому розгляді ситуаційно обумовлені, витікають з обставин, що підлягають встановленню, спрямовані на розв'язання проміжної мети судового провадження, вирішення якої потребує застосування тактичних засобів (тактичних прийомів, тактичних комбінацій, тактичних операцій). Завдання досудового розслідування і судового розгляду насамперед відрізняються цільовою спрямованістю. Якщо у першому випадку це, передусім, формування (виявлення, фіксація й засвідчення) доказів, то для судового розгляду — здебільшого, дослідження (перевірка й оцінка) доказів, зібраних у досудовому провадженні, а також нових доказів, представлених суду [4, с. 17]. Варто виокремлювати тактичні завдання, що потребують свого вирішення суддею, прокурором-державним обвинувачем, захисником.

Враховуючи вищевикладене, заслуговує на увагу дослідження тактичних завдань з врахуванням стадійності кримінального провадження. Зокрема за цією підставою можна виокремити: а) тактичні завдання досудового розслідування; б) тактичні завдання судового провадження; в) тактичні завдання, що потребують свого вирішення до початку досудового розслідування, наприклад, тактичні завдання виявлення ознак злочину.

Тактичні завдання судового провадження, зокрема: забезпечення перевірки показань обвинуваченого; забезпечення перевірки самообмови обвинуваченого; забезпечення перевірки показань свідка; забезпечення перевірки показань потерпілого; забезпечення захисту доказів; забезпечення захисту свідків; забезпечення захисту потерпілих; забезпечення огляду документів в судді та ін. Виходячи з цього можна виокремити наступні тактичні операції судового провадження: «Перевірка показань обвинуваченого», «Перевірка самообмови обвинуваченого», «Перевірка показань свідка», «Перевірка показань потерпілого», «Захист доказів», «Захист свідків», «Захист потерпілих», «Документ» та інші. Розглянемо приклади окремих тактичних операцій судового провадження.

Тактична операція у судовому провадженні «Перевірка показань обвинуваченого». У ході досудового розслідування було встановлено, що Б. прийшов у гості до А. і у під час сварки скоїв його умисне вбивство ножом, а через 5 днів прийшов у гості до Т. і на очах у вагітної жінки останнього у ході сварки скоїв його умисне вбивство також ножом. В ході досудового провадження Б. визнав свою вину у скоєнні вбивства А. і Т., а в судовому розгляді вину у скоєнні вбивства А. не визнав, мотивуючи тим, що показання про скоєння злочину дав під тиском працівників міліції. При цьому свідків вчинення вбивства А., і те що Б. в той день приходив до вбитого у гості не було.

Для вирішення тактичного завдання, яке виникло у судовому провадженні була проведена тактична операція «Перевірка показань обвинуваченого». Вивчивши уважно справу, державний обвинувач звернув увагу на те, що кримінальне провадження розпочато у зв'язку з вчиненням Б. умисного вбивства Т. протокол огляду жила та виявлення трупа А. було здійснено після явки з повинною Б. У зв'язку з цим державний обвинувач заявив клопотання перед судом про виклик до суду працівника міліції, який відібрав явку з повинною від обвинуваченого. При допиті він розповів, що Б. був затриманий в зв'язку з

убивством Т. і одразу ж райвідділі міліції написав явку з повинною про вбивство А. і Т. Так як про вбивство А. на той час працівникам міліції не було відомо, то він написав рапорт прокурору для перевірки цього факту. В цей же день за тією адресою, яку вказав у явці з повинною підсудний був виявлений труп А. Крім того, за клопотанням державного обвинувача у судовому засіданні був досліджений протокол виїмки ножа з рукояткою зеленого кольору, який знаходився у тому місці де вказав сам Г. при дачі явки з повинною. Після перегляду відеозйомки відтворення події та обставин вчинення злочину, де Г. в подробицях показав, як він скоював вбивство А., підсудний зрозумів, що його аргументи про непричетність до вчинення вбивства спростовані і він визнав свою вину.

Структури тактичної операції “Перевірка показань обвинуваченого” може включати такі елементи: *Тактичне завдання* з забезпечення перевірки показань обвинуваченого. *Мета* - підтвердження або спростування правдивості показань обвинуваченого. *Учасники* - суддя, прокурор-обвинувач, потерпілий, захисник, спеціалісти, знання яких необхідні для перевірки самообмови. *Засоби тактичної операції*: допит обвинуваченого Б., який стверджував, що А. не вбивав, а визнав вину під тиском працівників міліції; допит працівників міліції, які допитували і здійснювали за словами обвинуваченого Б. тиск для визнання вини за фактом вбивства А.; допит працівника міліції, який відібрав явку з повинною від обвинуваченого; одночасний допит раніше допитаних Б. і працівників міліції здійснювали за словами обвинуваченого Б. тиск на нього стосовно виявлених розбіжностей у показаннях (очна ставка); застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження (333 КПК України) та ін.

Тактична операція у судовому провадженні «Перевірка самообмови обвинуваченого». На досудовому розслідуванні К. і Л. визнавали свою вину у вчиненні крадіжки грошей та речей із квартири А. Під час судового розгляду К. раптово заявив, що він під впливом співробітників оперативних підрозділів себе обмовив. Що стосується основного, доказу, що його викривав, а це був осколок шибки зі слідами пальців його руки, вилучений на місці події, то він нібито був узятий з його двору Л. і підкинтий на місце злочину. Л. підтвердив цю заяву К. і повідомив, що крадіжку він вчинив не з К., а із незнайомим на прізвисько “ЗЕК”. Раніше ж він давав неправдиві показання, оскільки боявся розправи з боку цієї особи.

У судовому провадженні була проведена тактична операція “Перевірка самообмови обвинуваченого”. Модель структури цієї тактичної операції може включати такі елементи: *Тактичне завдання* з забезпечення перевірки самообмови обвинуваченого. *Мета* - підтвердження або спростування самообмови обвинуваченого. *Учасники* - суддя, прокурор-обвинувач, потерпілий, захисник, спеціалісти, знання яких необхідні для перевірки самообмови. *Засоби тактичної операції*: допит обвинуваченого К., який себе обмовив у вчиненні крадіжки з максимальною деталізацією обставин події; допит обвинуваченого Л., який обмовив К. у вчиненні крадіжки з максимальною деталізацією обставин події; огляд названої ділянки двору та осколків скла; допит свідків, які можуть підтвердити факт знаходження підозрюваного на місці вчинення злочину; одночасний допит раніше допитаних Л. і К. стосовно виявлених розбіжностей у показаннях (очна ставка); застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження (333 КПК України) та ін.

Оглядом, виконаним складом суду, було встановлено, що осколки скла, виявлені на вказаній С. ділянці двору К., і відламок із пальцевими відбитками К., вилучений на місці крадіжки, відрізняються за товщиною. Окрім цього, відламок з місця крадіжки

(з розбитого вікна будинку потерпілої А.) за товщиною відповідав іншим відламкам пошкодженого вікна. Переконавшись, що аргументи, висунуті Л. і К., про непричетність останнього до крадіжки та її вчинення іншою особою спростовані тактичною операцією у судовому провадженні “Перевірка самообмови підозрюваного”, після чого обоє підсудних повернулися до своїх попередніх показань [9, с. 148-150].

Тактична операція «Перевірка показань свідків». В ході судового розгляду, бажаючи допомогти обвинуваченому П., свідки М. та К. дали в суді однакові (оскільки заздалегідь про це домовилися) показання про те, що вони втрюх у день убивства, ввечері з 19 до 23 год., знаходились у помешканні М., де вжили одну пляшку горілки, а потім пили чай, дивилися телевізор (назвали дві проглянуті телепередачі та один фільм). Розпочинаючи допит кожного із них, обвинувач насамперед ставив питання: чи добре свідок пам’ятає події того вечора, чи не перебував у стані алкогольного сп’яніння, атому міг щось по запам’ятати. Кожен із них заявив (вочевидь, не бажаючи компрометувати свої заздалегідь узгоджені показання якоюсь неповпненістю, сумнівами тощо), що добре і в усіх подробицях пам’яті» все, що відбувалося того вечора (ця відповідь унеможливили згодом їхній відступ під час допиту за суттю).

Особи, які давали неправдиві показання, не припускали, що не тільки щодо розпивання ними горілки й чаю, а що додатково кожному із них буде поставлено по 10-15 запитань, зокрема: 1) де вживали напої (в кухні, в кімнаті); 2) як сиділи, розташовувались один щодо одного за столом (хто зліва, хто справа, хто сидів навпроти); 3) де в той час була дружина М. (якої того вечора вдома не було, оскільки перебувала у батьків в іншому населеному пункті); 4) хто накривав на стіл; 5) хто приніс горілку; 6) де її придбав; 7) якої марки горілку розпивали; 8) із чого пили (чарки - якої форми, розміру, склянки - круглі, гранчасті); 9) чим закусували; 10) де взяли закуску; 11) хто її придбав; 12) де пили чай; 13) із чого пили (чашки - якого кольору, розміру; склянки); 14) з чим вживали напій (із цукром, варенням - яким, цукерками - якими); 15) що ще було до чаю (пиріжки, печиво, пряники) тощо.

Оскільки факту спільного перебування змовників у квартирі М. у день вбивства не було, а в придуманому ними варіанті було узгоджено тільки 3-5 позицій (що згодом було з’ясовано), вищезазначені подробиці для кожного із них були несподіваними і застали їх зненацька. Сказати, що вони не пам’ятають, як вони сиділи, із чого пили горілку, а потім чай тощо допитувані не могли, оскільки, по-перше, вже заявили на початку допиту, що все добре пам’ятають, а, по-друге, усвідомлювали, що не дати чіткої відповіді на ці “найпростіші” запитання - означатиме зіпсувати всю справу (підірвати алібі). Отож у кожного із допитуваних залишався тільки один вихід: діяти експромтом, давати на ці запитання імпровізовані під час безпосереднього допиту відповіді, сподіваючись, що інших про це запитувати не будуть або що хоча б частина сфантазованих відповідей у них збігатиметься. Лє цього зі зрозумілих причин не відбулось, і узгоджені неправдиві показання були викриті [5, с. 428].

У судовому провадженні була проведена тактична операція “Перевірка показань свідків”. Модель структури цієї тактичної операції може включати такі елементи: *Тактичне завдання* з забезпечення перевірки показань свідків. *Мета* - підтвердження або спростування правдивості показань свідків. *Учасники* - суддя, прокурор-обвинувач, потерпілий, захисник, спеціалісти, знання яких необхідні для перевірки самообмови. *Засоби тактичної операції*: допит обвинуваченого П., який заявив що підчас вчинення злочину він знаходився у помешканні М., де із друзями М. і К. розпивав спиртні напої з максимальною деталізацією обставин події; допит свідка М., який стверджував, що

обвинувачений П. під час скоєння злочину знаходився у нього в помешканні; допит свідка К., який стверджував, що обвинувачений П. під час скоєння злочину знаходився у помешканні М.; огляд помешкання М. з метою перевірки показань М. і К.; допит свідків, які можуть підтвердити факт знаходження М., К. і П у помешканні М.; одночасний допит раніше допитаних свідків стосовно виявлених розбіжностей у показаннях (очна ставка); одночасний допит раніше допитаного обвинуваченого та свідків стосовно виявлених розбіжностей; застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження (333 КПК України) та ін.

Тактична операція «Перевірка алібі обвинуваченого». Обвинувачений Д., відмовившись від колишніх показань, заявив алібі. Прокурор при допиті докладно з'ясував, у якому місці знаходився підсудний у день злочину, з якою метою, що робив, кого бачив. Потім з метою перевірки зазначених обставин заявив клопотання перед судом викликати до суду названих підсудним свідків, витребувати документи, що підтверджують його перебування в конкретний день у зазначеному місці. Допитані свідки показань підсудного не підтвердили, на підприємстві ніяких документів, які підтверджують його перебування в зазначений день на робочому місці, не було. Переконавшись у тому, що всі його заяви ретельно перевіряються і спростовуються, Д. повернувся до колишніх правдивих показань.

У судовому провадженні була проведена тактична операція "Перевірка алібі обвинуваченого". Модель структури цієї тактичної операції може включати такі елементи: *Тактичне завдання* з забезпечення перевірки алібі обвинуваченого. *Мета* - підтвердження або спростування алібі обвинуваченого. *Учасники* - суддя, прокурор-обвинувач, потерпілий, захисник, спеціалісти, знання яких необхідні для перевірки алібі обвинуваченого. *Засоби тактичної операції*: допит обвинуваченого Д., який заявив алібі; допит осіб, на яких посилається заявник або які за обставинами справи можуть підтвердити або спростувати алібі; допит свідків, які можуть підтвердити факт знайомства суб'єкта алібі з особою, яка це алібі підтверджує, а й можливо факт знаходження заявника у цієї особи; витребування документів, що підтверджують перебування суб'єкта алібі в конкретний день у зазначеному місці; одночасний допит декількох учасників кримінального провадження (очна ставка) стосовно виявлених розбіжностей; застосування заходів забезпечення кримінального провадження та проведення слідчих (розшукових) дій під час судового провадження (333 КПК України) та ін.

Висновки. Таким чином, під *тактичною операцією судового провадження* слід розуміти систему судових, організаційно-технічних та інших дій, обумовлених судовою ситуацією і спрямованих на вирішення окремого тактичного завдання у ході судового розгляду. Такі завдання ситуаційно обумовлені, впливають з обставин, що підлягають встановленню, спрямовані на розв'язання проміжної мети судового провадження, вирішення якої потребує застосування тактичних засобів. Відповідно до окремих тактичних завдань судового провадження розробляються відповідні тактичні операції. Тому подальше вивчення проблем тактичних операцій судового провадження становить один із перспективних напрямків теорії тактичних операцій.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ароцкер Л.Е. Использование данных криминалистики в судебном разбирательстве: монография / Л. Е. Ароцкер. - М. : Юрид. лит-ра, 1964. - 223 с.
2. Гавло В. К. О дальнейшем совершенствовании тактики и методики судебного разбирательства уголовных дел // Избранные труды / В. К. Гавло. - Барнаул: Изд-во Алт. ун-та, 2011. - С. 715–720.
3. Князьков, А. С. Тактическая задача как элемент поисково-познавательной деятельности субъектов

доказывания по уголовному делу // Вестн. Томск. гос. ун-та. - Право, 2011. - № 2. - С. 12-31.

4. Когутич І.І. Теоретичні основи використання криміналістичних знань під час розгляду кримінальних справ у суді: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук : 12.00.09 / І. І. Когутич. - К., 2010. - 39 с.

5. Когутич І. І., Нор В. Т. Використання криміналістичних знань у судовому розгляді кримінальних справ: наук.-практ. посібник. - Львів, Київ: Тріада плюс, Алерта, 2010. - 428 с.

6. Корчагин, А. Ю. Организационно-тактические и методические основы криминалистического обеспечения судебного разбирательства уголовных дел : дис. ... д-ра юрид. наук / А. Ю. Корчагин. - Краснодар, 2008. - 355 с.

7. Неймарк М.А. Проблемы теории и практики расследования хищений денежных средств в сфере банковского кредитования : автореф. дис. ... канд. юрид. наук / М. А. Неймарк.- Барнаул, 2006. - 26 с.

8. Россинский С. Б. Обыск в форме специальной операции: учеб. пособ. для вузов / С. Б. Россинский / под ред. В. Н. Григорьева. — М.: ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2003. - 99 с.

9. Руководство для государственных обвинителей: криминалистический аспект деятельности / под ред. О. Н. Коршуновой. СПб.: Юрид. центр Пресс, 2003. - 320 с.

10. Якушин С. Ю. Криминалистическая тактика: вопросы теории и практики: учеб. пособие / С. Ю. Якушин. — Казань: Казан. ун-т, 2010. - 178 с.

